

²³ Там же. – С.21–25.

²⁴ Там же. – С.46–49.

²⁵ Горбачёв М.С. К полновластию Советов и созданию социалистического правового государства. Доклад и заключительное слово на внеочередной двенадцатой сессии Верховного Совета СССР одиннадцатого созыва. 29 ноября – 1 декабря 1988 года. – М., 1988. – С.5.

Basing on the XX congress of the CPSU as a turning-event of the history of Soviet communism, the author substantiates the thesis about civilization difference of the state – commune built by the Bolsheviks. The evolution of the Soviet system – since the first mentioning about the “state – commune” in the “April theses” by V. Lenin before the disintegration of the USSR is traced gradually, basing on fundamentally different viewpoints in the article, unlike in the previous one.

Н.П.Барановська*

СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Проаналізовано зміни, які сталися в соціальній ситуації протягом 20 постчорнобильських років. На великому фактичному матеріалі розкрито екологічні та медичні наслідки викидів радіоактивності зі зруйнованого 4-го енергоблоку ЧАЕС, позитиви й негативи в ході їх мінімізації, проблеми з фінансуванням основних напрямів соціальної підтримки постраждалого населення, суперечливі оцінки наслідків аварії постраждалими та Міжнародною агенцією з атомної енергетики.

Ряд трагічних подій, що сталися у виробничому житті різних держав світу протягом ХХ ст., є яскравою демонстрацією самовпевненості людства та переоцінки ним можливостей свого позитивного впливу на довкілля. Однією з таких подій на території колишнього СРСР є аварія на 4-му енергоблоці Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 р., яка за масштабами її наслідків переросла в найбільшу техногенну катастрофу століття. Її вплив поширився не тільки на Україну, Білорусію та Росію, а й на інші держави Північної півкулі.

Розглядаючи стан справ із ліквідації наслідків чорнобильської аварії, Верховна Рада СРСР у своїй постанові від 25 квітня 1990 р. “Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов’язану з цією аварією” відзначила, що аварія на ЧАЕС за сукупністю наслідків є найбільшою катастрофою сучасності, загальнонародним лихом, що зачепило долі мільйонів людей, які мешкають на величезних територіях. Екологічний вплив чорнобильської катастрофи поставив країну перед необхідністю розв’язання нових, винятково складних, великомасштабних проблем, що торкаються практично всіх сфер суспільного життя, багатьох аспектів науки й виробництва, культури та моралі¹.

Політична ситуація в країні та неможливість через масштаби катастрофи отримати повну інформацію про неї на початковому етапі (на противагу частковій інформації, яку мало керівництво країни, і яка вже тоді засвідчувала рівень небезпеки) відразу сформували коло проблем, вирішення яких залежало від достовірності чи недостовірності наявного знання про ситуацію.

На жаль, в Україні немає жодної наукової структури, яка б цілеспрямовано вивчала в історичній ретроспективі проблеми й наслідки цієї глобальної події

* Барановська Наталія Петрівна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

суспільного життя. Інтереси конкретно-історичного дослідження чорнобильської катастрофи передбачають залучення української та зарубіжної літератури із широкого кола наукових дисциплін, використання результатів ряду їх досліджень. Достатньо повне розуміння, уявлення та сприйняття проблеми можливе лише в контексті досягнень суміжних з історією гуманітарних та широкого кола природничих і технічних наук.

Вивченням різних аспектів чорнобильської проблеми займалися від самого початку фахівці з багатьох галузей знань. Предметом багатолітнього вивчення є, зокрема, фізико-технічний аспект проблеми². Суспільний же її вимір став предметом дослідження лише з початку 1990-х рр., коли в результаті кардинальних політичних змін у державі був одержаний доступ до інформації про подію та її складові. Джерелами інформації в ході вивчення проблеми є документи й матеріали, виявлені в державних і відомчих архівах, наукових публікаціях, періодичних виданнях фахового, наукового та суспільно-політичного характеру.

Першими результатами зусиль суспільствознавців із вивчення людського виміру проблеми стали на початку 1990-х рр. музейна експозиція та виставка, присвячені катастрофі. У подальшому, у ході накопичення фактичних даних, публікувалися виявлені в архівах документи³.

У міру накопичення й вивчення необхідного обсягу фактичного матеріалу, закритого від дослідників протягом багатьох років, почалося осмислення чорнобильської катастрофи з позицій історичної науки⁴. При цьому в ході дослідження проблеми визначилося коло суспільно значущих питань, які вимагають постійної уваги як із боку держави, так і з боку дослідників. Ідеться насамперед про уроки, які має засвоїти людство, проаналізувавши причини й хід аварії. Так, у розділі “Сучасна оцінка проектних рішень із забезпечення безпеки II черги Чорнобильської АЕС” книги, підготовленої до 5-ї річниці аварії групою спеціалістів апарату уряду СРСР, відповідних союзних та республіканських міністерств і відомств, зокрема, зазначалося, що за значний час, починаючи з випуску “Технічного обґрунтування безпеки” у 1973 р. й до 26 квітня 1986 р. в процесі експлуатації працюючих та при введенні нових блоків із реакторами РБМК-1000, були виявлені суттєві проблеми, пов’язані з ядерною безпекою реактора, які, як з’ясувалося, напряду пов’язані з аварією, що сталася. У розділі викладені конкретні вади, які були документально зафіксовані й доведені до головного конструктора у 1976, 1980 та 1983 рр. Однак необхідних заходів ужито не було⁵. І це головний урок.

Незважаючи на значний доробок ядерників – теоретиків та практиків, і сьогодні немає остаточної думки про причини аварії. Офіційна точка зору, проголошена 1986 р., у наступні роки піддавалася сумніву, корегувалася різними комісіями, знову підтверджувалася, і знову спростовувалася. Серед багатьох версій, крім технічних, були й зі сфери малоймовірного: землетрус, диверсія тощо.

Намаганням поєднання історичного та природничо-технічного підходу до дослідження передумов, причин і самого ходу аварії є праця колективу авторів – фахівців із різних галузей, в якій на основі величезного документального матеріалу суспільно-політичного й технічного характеру, використання методик дослідження, притаманних різним сферам знання, із позицій нових підходів реконструйовано процеси, що відбувалися до, під час та після аварії⁶. Значення пошуків істини в цій проблемі полягає в тому, що офіційні висновки вплинули на життя багатьох людей, дотичних до аварії й звинувачених у ній. Тому остаточне вирішення питання про причини аварії має, крім суто наукового й практичного, велике суспільне значення.

У цілому суспільний вимір чорнобильської проблеми охоплює надзвичайно широке коло питань. Це, у першу чергу, долі людей – представників різних сфер суспільного життя та різного фаху, які потрапили до зони впливу радіоак-

тивних викидів зі зруйнованого реактора, брали участь у роботах із ліквідації аварії та її наслідків безпосередньо на майданчику й поза ним; результати зусиль ліквідаторів та їх впливи на життя суспільства; організаційна система вирішення чорнобильських проблем і ставлення державних інституцій до неї.

Хронологічно постчорнобильські двадцять років можна розділити на два періоди: від 1986 р. до кардинальних політичних змін у країні (1991 р.) та роки незалежності України. Ситуація, що склалася на кінець радянського періоду, була схарактеризована Верховною Радою СРСР у вищезгаданій постанові від 25 квітня 1990 р., де зазначалося, що заходи, ужиті для ліквідації наслідків аварії, виявилися недостатніми. У районах, які зазнали радіоактивного забруднення, склалася вкрай напружена соціально-політична ситуація, обумовлена суперечностями в рекомендаціях учених і спеціалістів із проблем радіаційної безпеки, зволіканням із прийняттям необхідних заходів і в підсумку, втратою частиною населення довіри до місцевих та центральних органів влади. Крім того, станом на квітень 1990 р., не була завершена розробка довгострокової єдиної Державної союзно-республіканської програми ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, потребували доробки республіканські програми, не було прийнятної для широких верств населення загальної концепції безпечного проживання на забруднених територіях, що ускладнювало соціально-психологічну ситуацію, не було повної інформації про забруднення території радіонуклідами. Недовіру й протест населення викликали рівні тимчасового дозового нормування, запроваджені для постраждалих районів, незабезпеченість дозиметричними та радіометричними приладами контролю.

У постанові зазначалося, що десятки тисяч людей, які мешкали в зонах підвищеної радіації, станом на 1990 р. не відселені. Повільно розгорталося будівництво житла для переселенців. Мешканці постраждалих районів не були забезпечені в повному обсязі чистими продуктами харчування, товарами першої необхідності, належним медичним обслуговуванням.

Підкреслювалися також і інші недоліки, зокрема: великомасштабна дезактивація населених пунктів виявилася в багатьох випадках неефективною, невирішеними залишилися питання надійної ізоляції багатьох джерел високої радіоактивності на промайданчику атомної станції та за її межами. Було визнано, що на значних площах сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, роботи ведуться без належного врахування аварійної ситуації, що обумовлює можливості виробництва й споживання продуктів харчування, забруднених вище встановлених нормативів.

Ситуація, що склалася, зазначалось у постанові, багато в чому стала наслідком неправильної оцінки на всіх рівнях державного управління в центрі й на місцях масштабів і наслідків аварії, слабкої координації дій, невиправданої монополізації досліджень та засекречування відомостей про радіаційну обстановку (особливо у 1986 р.), недостатньої поінформованості населення, а також відсутності вповноваженого державного органу, відповідального за проведення заходів із захисту населення від наслідків аварії⁷.

Як висновок, у постанові Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1990 р. "Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану із цією аварією" зазначалося, що країна виявилася невідготовленою до глибокого осмислення того, що трапилося, своєчасного вирішення наукових, соціальних, психологічних і правових проблем, що негативно позначилося на реалізації та реалізації широкомасштабного комплексу заходів із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. А що ж відбувається сьогодні? Із чим незалежна Україна приходить до 20-ї річниці цієї трагічної сторінки в її історії?

Характеристику сучасного стану намагання держави подолати наслідки чорнобильської катастрофи дослідник може одержати із широкого кола

найрізноманітніших джерел. Але найбільш узагальненими є офіційні матеріали Уряду, Верховної Ради, відповідних міністерств і відомств, зокрема матеріали щорічних парламентських слухань до чергової річниці та щорічні національні доповіді про стан техногенної й природної безпеки та ін.

Серед широкого спектра наслідків вибухів на 4-му енергоблоці ЧАЕС, що їх одержала Україна у спадок від СРСР, першим і таким, що зумовив усі інші, був величезний викид в атмосферу радіоактивних елементів, який обумовив значні соціальні наслідки. Радіоактивне забруднення територій призвело до появи в навколишньому середовищі довгоіснуючих джерел іонізуючого опромінення людей, що зумовило необхідність розв'язання надзвичайно складних проблем, пов'язаних із радіаційною безпекою населення.

Зі зруйнованої активної зони реактора в атмосферу було викинуто частки ядерного палива та радіоактивні елементи. Повітряними потоками вони були рознесені на сотні й тисячі кілометрів. Ці частки, осідаючи на поверхні, призвели до радіоактивного забруднення територій, негативно вплинули на довкілля та здоров'я населення. Оскільки на початковому етапі аварії замірювання велось в основному по цезію, то тільки в СРСР загальна площа, забруднена ним більше 1 Кі/км², становила понад 130 тис. км², де мешкало близько 5 млн. осіб.⁸

У 1986 р. із 10 та 30-кілометрових зон навколо ЧАЕС було евакуйовано майже 116 тис. чол. Усього до 1 січня 1987 р. із 188 населених пунктів було евакуйовано по УРСР – 91,4 тис. чол., БРСР – 23,6 тис., Брянській обл. РФ – 174 чол.⁹ Однак у зв'язку зі зміною критеріїв безпечного проживання населення на радіоактивно забрудненій території (РЗТ) суттєво змінювалася кількість віднесених до постраждалих. У 1986 р. за межами 30-кілометрової зони до РЗТ було віднесено 8 районів у Житомирській, Київській і Чернігівській областях, які були названі районами жорсткого радіоактивного контролю. У 1987 р. 3 райони Чернігівської області із числа забруднених були виключені. До п'яти тих, що залишилися, додавався ще один район Житомирської області. Це зумовило зменшення кількості радіоактивно забруднених областей, районів і населених пунктів, проте зросла чисельність осіб, які мешкали в забруднених районах.

До 1990 р. не існувало достатньо повного правового та законодавчого поля з питань соціального захисту й визначення статусу громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи. Діяли постанови ЦК КПРС, Ради міністрів СРСР, накази галузевих міністерств та відомств. Більшість із зазначених документів були засекречені, що робило їх невідомими широкому загалу. За роки незалежності (станом на 2003 р.) в нормативно-правовому полі з питань чорнобильської катастрофи працювало близько 800 документів, які покликані регулювати різні аспекти життя та діяльності громадян України в постчорнобильських умовах¹⁰.

Так, у 1991 р., відповідно до Концепції проживання населення на територіях України з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок чорнобильської катастрофи, були змінені критерії для визначення рівнів забруднення. З урахуванням цього до РЗТ було віднесено 73 райони і 8 міст обласного підпорядкування дванадцяти областей. Згідно з цим у 1991 р. порівняно з 1987 р. кількість областей, визнаних радіоактивно забрудненими, зросла у 6 разів, районів — у 12,7 раза, населених пунктів — у 16,7 раза¹¹.

Протягом 1991–1995 рр., відповідно до вимог чинного законодавства, було визначено територію зон радіоактивного забруднення. До цих зон було віднесено 2293 населені пункти дванадцяти областей, які зазнали найбільшого забруднення внаслідок чорнобильської катастрофи. У подальшому, протягом 1996–2001 рр., радіологічний стан у зонах радіоактивного забруднення продовжував досліджуватися. За даними МНС, методами авіаційної зйомки було вивчено понад 278 тис. км² регіонів України, наземне обстеження проведено май-

же на 80 тис. км² території, віднесеної до зон радіоактивного забруднення й тієї, що межує з нею. А обласні підрозділи Міністерства охорони здоров'я України з 1991 р. щороку виконують дозиметричну паспортизацію населених пунктів на території зон радіоактивного забруднення. Вона охоплює 2139 населених пунктів у 12 областях України, а її дані публікуються в збірках загальнодозиметричної паспортизації населених пунктів України. За твердженням фахівців, матеріали дозиметричної паспортизації свідчать про те, що з кожним роком усе менше людей отримують додаткове опромінення внаслідок чорнобильської катастрофи понад 1 мЗв за рік¹².

Станом на 2003 р., на забруднених територіях проживало майже 2,3 млн. осіб, у тому числі в зоні посиленого радіоекологічного контролю понад 1,6 млн. чол. Території, віднесені до зон радіоактивного забруднення, знаходяться в 74 районах Вінницької, Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської областей. А тому й досі зберігається напруга із забезпеченням житлом людей із постраждалих регіонів. Так, із зони безумовного (обов'язкового) відселення, станом на 2003 р., потребували переселення в екологічно чисті місцевості понад 9 тис. осіб. 44 842 постраждалих сім'ї (близько 150 тис. осіб) потребували поліпшення житлових умов¹³. Однак при економічному стані країни на той час ця проблема вирішувалася неадекватно.

Великою соціальною проблемою є також зона відчуження й безумовного (обов'язкового) відселення як територія підвищеної техногенної небезпеки, яка є частково контрольованим джерелом радіаційного забруднення басейну р. Дніпро та прилеглих територій. Тут живуть самосели – евакуйовані, які з різних причин повернулися до своїх домівок, вахтовим методом живуть і працюють фахівці. Тут гинуть пам'ятки духовної культури українського Полісся, які намагаються рятувати віддані цій справі члени експедицій МНС.

Землі зони відчуження віднесено до категорії радіаційно небезпечних і передано в управління державному департаменту – Адміністрації зони відчуження й зони безумовного (обов'язкового) відселення МНС України. Нині територія зони відчуження становить 259,8 тис. га, у тому числі в межах Київської області – 259,4 тис. га, Житомирської – 396 га. На цій території знаходиться 94 колишні населені пункти, у тому числі два міста – Прип'ять і Чорнобиль. На території зони відчуження лісами зайнято близько 140,0 тис. га. Тут протікають річки Прип'ять, Уж, Брагинка, Ілля та інші, які стали основними шляхами виносу радіонуклідів за межі зони¹⁴.

Ці радіаційно небезпечні об'єкти (географічне положення зони у верхній частині водозбірного басейну Дніпра) створюють реальну та потенційну небезпеку для інших територій і населення, яке використовує дніпровську воду (близько 30 млн. осіб), а тому соціальний вимір проблеми полягає в тому, що ця ситуація несе в собі загрозу безпеці людського організму, зокрема й через споживання забруднених продуктів харчування та води. Так, аналіз результатів 142 тисяч гамма- та бетаспектрометричних досліджень продуктів харчування, лікарської сировини, дикорослих продуктів і питної води, проведених установами державної санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я України, свідчить, що випадки перевищення державних гігієнічних нормативів (ДР-97) продовжують фіксуватись у молоці, м'ясі, які надходять на ринки України з приватного сектора Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської, Чернігівської областей. Радіаційного контролю потребують також дикорослі ягоди та гриби, заготовлені в цих областях. Крім того, фахівці виділяють такі основні шляхи формування доз внутрішнього опромінення населення за рахунок радіонуклідів, що виносяться із водою й поширюються водним шляхом: продукти поливного землеробства; питна вода та риба з Дніпра¹⁵. При цьому сумарний

винос радіонуклідів чорнобильського походження в Дніпро в 40–50 тис. разів перевищує річне скидання Запорізької АЕС, яка є найбільшою в Європі, має 6 блоків загальною потужністю 6 ГВт, розташована за 3 км від Запорізького водоймища Дніпровського каскаду й використовує воду з Дніпра для технологічних потреб¹⁶.

Великою соціальною проблемою є споруджені в 1986–1987 рр. у зоні сховища радіоактивних відходів (РАВ) і ряд тимчасових сховищ цих відходів загальною активністю близько 200 000 Кі. Тут знаходиться значна кількість найбільш радіоактивно забруднених земель. Тому актуальним завданням є виявлення, обстеження, інвентаризація та облік усіх місць розташування радіоактивних відходів у зоні відчуження, вивчення характеристики радіоактивного забруднення. Ці роботи виконувалися Централізованою службою експлуатації пунктів локалізації РАВ і відходів дезактивації, що утворилися внаслідок чорнобильської катастрофи, при Київському державному міжобласному спецкомбінаті УкрДО “Радон”. У 2003 р. було обстежено 60 об’єктів¹⁷.

Великою проблемою для суспільства в постчорнобильський період, головною складовою її суспільного виміру, є медичні наслідки цієї найбільшої в історії людства техногенної катастрофи. Фахівці вивчали найрізноманітніші її аспекти. При цьому слід відзначити, що оцінка медичних наслідків представлена кількома підходами: офіційною точкою зору фахівців – представників Москви, київських функціонерів від медицини, журналістів та науковців, у тому числі і зарубіжних. Зіставлення цих точок зору дозволяє зробити висновок, що питання оцінки медичних наслідків катастрофи на початкових етапах було надзвичайно заполітизованим і перебувало під тиском атомного лобі. Здавалося, що з роками бачення цієї проблеми пройшло певні трансформації й поступово почало набувати рис об’єктивності. Однак події навколо звіту Міжнародного чорнобильського форуму¹⁸, який було оприлюднено у вересні 2005 р., породжують великий сумнів щодо цього. Справа в тому, що 6–7 вересня у Відні відбулося його засідання з участю восьми агентств ООН, представників понад 60 країн – членів МАГАТЕ, 20 міжнародних організацій та наукових закладів, фахівців України, Білорусі та Росії. За повідомленнями преси, частина форуму підтримала висновок про те, що впродовж 20 років наслідки катастрофи на ЧАЕС перебільшуються.

Це вже не перша спроба МАГАТЕ применшити вплив катастрофи на життя людей. Перший звіт 1991 р., підготовлений на замовлення уряду СРСР, викликав критику відразу ж, у Відні, з боку представників постраждалих республік. Від України, зокрема, дуже переконливо виступили колишній міністр із питань чорнобильської катастрофи Г.Готовчиць і представниця Міністерства охорони здоров’я України О.Бобильова. Тоді ж у США була опублікована стаття – протест голови Фонду захисту дітей від чорнобильської катастрофи при Українській Раді Миру Н.Ю.Преображенської¹⁹.

Другою спробою МАГАТЕ применшити наслідки катастрофи було оприлюднення в Києві 6 лютого 2002 р. другого звіту цієї потужної лобістської організації, який вона перед тим презентувала в штаб-квартирі ООН. Серед учених, лікарів і представників влади в Україні тоді не знайшлося нікого, хто б фахово й переконливо протистояв її наступу. Виступи представників громадських організацій експертами ООН (читай – МАГАТЕ) було проігноровано. Дивно, але тоді українські чиновники не дали можливості міжнародним експертам ознайомитися з матеріалами, які засвідчували реальний стан із захворюваністю населення²⁰.

І от вересень 2005 р. Один з експертів-доповідачів – представник Програми розвитку ООН – Кальман Мизсей зазначив, що для широких народних мас страхи щодо опромінення Чорнобилем були перебільшені, люди у вражених катастрофою регіонах, за незначним винятком, живуть нормальним життям. Він

звинуватив уряди трьох країн, вражених катастрофою, у тому, що вони побудували індустрію на цьому нещасному випадку²¹.

Таким чином, потужна міжнародна організація, яка, за її статутом, лобіює широке використання атомної енергії, нав'язує міжнародному співтовариству думку про відсутність суттєвих наслідків найбільшої техногенної катастрофи ХХ ст. Однак при цьому її експерти не розуміють, або свідомо не бажають розуміти необхідність відокремлення зловживань корумпованого українського чиновництва, недолугість рішень і дій влади на всіх рівнях та дійсного стану зі змінами в здоров'ї населення постраждалих районів, навіть якщо б це були "незначні винятки". Звичайно, за післячорнобильські роки склався цілий комплекс недоліків і в державній політиці, і в поведінці частини населення, мають місце споживацькі настрої в середовищі постраждалих. Однак не вони повинні визначати бачення проблеми у світі, а медична статистика й реальна ситуація в країні, які свідчать про досить негативні процеси. Це засвідчують, зокрема, і опубліковані офіційні матеріали парламентських слухань 2004 р. та національна доповідь про стан техногенної й природної безпеки в Україні в 2003 р. Там ідеться про те, що в Україні налічується 15 801 сім'я, яка отримує пільги внаслідок втрати годувальника, смерть якого пов'язана з чорнобильською катастрофою. Із 1716 узятих на облік у 1987 р. кількість постраждалих у наступні роки зростає в багато разів. Найбільше їх (3 364 475 осіб) зареєстровано в 1999 р. На початку 2003 р. їх чисельність становила 2 930 184 особи. Через вимирання вона в майбутньому поступово зменшуватиметься. Так, за 2003 р. загальна чисельність постраждалих зменшилася на 5,4%, або на 158 124 особи, із них постраждалих другої категорії – на 5562 особи, третьої – на 2178; четвертої – 8060; потерпілих дітей на 146 116 осіб, або на 16,2%. Однак останніми роками в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості осіб, віднесених до першої категорії, тобто інвалідів, захворювання яких пов'язано з чорнобильською катастрофою. Якщо у 1991 р. їх було близько 2 тис. осіб, то станом на 01.01.2003 р. – 99 177 осіб. Тільки за 2003 р. кількість постраждалих першої категорії збільшилася на 3811 особу, або на 3,8%. Це в основному за рахунок Київської області – 804; Києва – 654; Рівненської області – 622; Черкаської – 402; Вінницької – 249; Чернігівської – 211; Житомирської – 152; Волинської області – 141 особа. Оскільки ця категорія найбільш захищена, суттєво зростають бюджетні видатки на забезпечення їх пільг, що, у свою чергу, впливає на значне збільшення заборгованості із соціальних виплат²².

За офіційними даними, захворюваність дорослого постраждалого населення не має тенденції до зниження, хоча відзначається, що показники з деяких провідних видів хвороб таких, як хвороби нервової системи, органів травлення, сечостатевої системи стабілізуються; не мають тенденції до зменшення показники захворюваності хворобами системи кровообігу, дихання, травми й отруєння.

Детальна картина із захворюваності в Україні виглядає так: до одного з найважливіших радіаційних наслідків аварії належить зростання захворюваності на рак щитовидної залози. За 1986–2002 рр. в Україні прооперовано 2702 хворих осіб віком від 0 до 18 років. Серед прооперованих 1882 – діти (0–14 років). Водночас серед дітей, які народилися після аварії, починаючи з 1987 р., коли дія радіоактивного йоду була відсутня, зареєстровано лише 45 випадків захворювання. Аналогічна динаміка зростання захворюваності на рак щитовидної залози встановлена в підлітків України (15–18 років на час аварії). Проте темп цього зростання дещо нижчий, ніж у дітей до 14 років. За 1986–2002 рр. в Україні було прооперовано 785 таких хворих.

Протягом 2003 р. рівень захворюваності на рак щитовидної залози в Україні серед зазначеної популяції населення, за попередніми даними, залишався на рівні показників попередніх шести років.

Наведені дані із цього захворювання переважно включали кількість прооперованих хворих, які самостійно звернулися за медичною допомогою з приводу цього чи іншого захворювання. Фактично реальний рівень захворюваності на рак щитовидної залози серед даної популяції населення України значно вищий, оскільки більша частина осіб, які на час чорнобильської катастрофи були у віці від 0 до 18 років, не проходили активного медичного обстеження на виявлення такої патології. У найближче десятиліття пріоритетними групами дослідження частоти раку щитовидної залози будуть дорослі, які були опромінені в дитячому віці, а також учасники ліквідації наслідків аварії 1986 р.²³

У цілому, кількість дітей, які перебувають під постійним медичним наглядом, становить понад 451,8 тис. осіб із урахуванням народжених після аварії. Серед дитячого населення, яке потерпіло внаслідок аварії й опосередковано зазнало її впливу, показник визнаних хворими становить 79,8%. Найнижчі показники визнаних здоровими серед такої категорії дітей у Чернігівській (88,4%) і Рівненській (85,6%) областях²⁴.

У поаварійні роки відбувалося погіршення стану здоров'я, зумовлене підвищенням захворюваності з більшості видів хвороб, особливо органів травлення, кровообігу, дихання, нервової, ендокринної та сечостатевої систем. Жіноча нейросоматична захворюваність у всіх вікових періодах в основному переважала й супроводжувалася психічними розладами. За даними комплексного медичного обстеження, патологічна ураженість евакуйованого населення міста Прип'ять через 10–17 років після аварії в середньому в 3,5–5,5 раза перевищила показники поширеності всіх хвороб серед нестраждалого населення. Частка серед евакуйованих, визнаних здоровими, кожного року зменшується, що певною мірою зумовлено й постарінням цього контингенту.

Серед дорослого евакуйованого населення спостерігається швидке зростання рівня інвалідності. За даними епідеміологічних досліджень, показники інвалідності з 1988 по 2002 рр. зросли в 22,5 раза (з 4,6 до 103,4 випадків на 1000 осіб). Рівень показників втрати працездатності значно вищий серед осіб, інвалідність яких пов'язана із впливом чинників аварії. У 2001 р. частота інвалідності в даній когорті порівняно з тими, інвалідність яких була визначена за загальною захворюваністю, перевищувала по 1-й групі в 1,2 раза, по 2-й – у 5,6 раза, по 3-й – у 13,7 раза. У формуванні всіх груп інвалідності, пов'язаної з впливом чинників аварії, провідну роль відіграють хвороби органів кровообігу, нервової системи та органів чуття, травлення, ендокринної системи, новоутворення. Інвалідність за загальною захворюваністю зумовлена переважно хворобами органів кровообігу, нервової системи й органів чуття, кістково-м'язової системи.

Що стосується смертності, то, за даними епідеміологічного аналізу, упродовж 1988–2002 рр. рівень смертності дорослого евакуйованого населення зріс із 6,7 (1988 р.) до 12,1 (2002 р.) випадків на 1000 осіб. Середньорічний темп зростання загальної смертності становить 12,1%. Смертність чоловіків майже в 1,5 раза вища за відповідні показники смертності жінок.

У зв'язку з аварією населення забруднених зон зазнає, окрім радіаційного, впливу низки негативних чинників, серед яких можна виділити пролонговане психоемоційне напруження (стрес), порушення нормального режиму харчування, обмеження, пов'язані з радіаційною обстановкою тощо. Отримані фахівцями дані вказують на відсутність (на їх думку, хоча такі твердження здаються дивними в розрізі наведеної статистики) ефектів, появу яких однозначно зв'язують із впливом іонізуючого випромінювання. Разом із тим, за результатами щорічної диспансеризації, уже в перші 10 післяаварійних років число осіб, яких було визнано здоровими серед дорослого населення забруднених радіонуклідами територій, зменшилось удвічі, а 87% осіб працездатного віку оцінили своє здоров'я як незадовільне.

У структурі загальної захворюваності населення забруднених зон провідне місце займають хвороби системи кровообігу, органів дихання, нервової системи й органів чуття, травлення, кістково-м'язової та сечостатевої систем. Можливо, певною мірою це пояснюється постарінням населення і негативною дією так званих звичайних факторів ризику (паління, зловживання алкоголем, незбалансоване харчування тощо).

Поряд із цифрами, наведеними вище, медики твердять, що будь-яких загальних закономірностей змін первинної захворюваності, характерних для мешканців забруднених територій, не виявлено. Однак серед дорослого населення виділені критичні субпопуляції, що потребують пильної уваги медиків, диспансерного спостереження та першочергового проведення профілактичних заходів. До них віднесені вагітні жінки та деякі професійні групи, характер роботи яких пов'язаний із більш високими рівнями зовнішнього та внутрішнього опромінення (працівники лісних господарств, рільники, механізатори). Серед вагітних жінок із певних причин зросла частота ускладнень вагітності й пологів (викиднів, кровотеч). У працівників лісу спостерігаються високі рівні хронічної патології органів травлення, нервової системи та органів чуття, кровообігу, кістково-м'язової системи. Серед механізаторів і рільників порівняно з доаварійним періодом та аналогічною групою контрольних "чистих" районів встановлено зростання захворюваності з тимчасовою втратою працездатності: за рівнем хвороб периферійної нервової системи – у 5 разів, гострих респіраторних захворювань та ішемічної хвороби серця – у 4 рази, хвороб сечостатевої системи – у 2 рази, печінки та підшлункової залози – у 1,51 раза. У цього контингенту відмічено зниження показників імунітету, порушення білкового й жирового обміну, відхилення від норми інших важливих показників стану внутрішнього середовища організму.

Вивчення стану здоров'я дорослого населення радіаційно забруднених територій у віддалені післяаварійні терміни свідчить про зв'язок його змін із впливом комплексу чинників, у тому числі тих, що супроводжували аварію. Певне збільшення захворюваності зумовлене покращенням виявлення хвороб завдяки підвищенню ефективності диспансеризації, а також зміною вікової структури населення (збільшення частки старших вікових груп унаслідок міграції осіб молодшого віку). В окремих регіонах простежується чіткий вплив на стан здоров'я та формування захворюваності населення чинників еколого-демографічного, соціально-гігієнічного та іншого характеру, що склалися до аварії²⁵.

Очевидно, бачення медиків-оптимістів було покладено в основу висновків МАГАТЕ 2005 р. Хоча за результатами 15-річного спостереження за різними групами постраждалих, у 2001 р. українськими вченими спільно із фахівцями тих же ВООЗ, Науковий комітет ООН з дії атомної радіації (НКДАР ООН), МАГАТЕ й інших організацій було розроблено прогноз і рекомендації з мінімізації медичних наслідків аварії на найближчі роки. Вказувалося, що в наступні 10 років (до 2010 р.) можна чекати збереження тенденцій збільшення захворюваності з багатьох видів хвороб і, можливо, злоякісних новоутворень, з урахуванням природного старіння постраждалих контингентів²⁶. Мабуть, такі висновки стали можливими, оскільки експерти, які їх готували, не були занегажовані МАГАТЕ?

І через 18 років фахівці-медики в офіційному матеріалі до парламентських слухань писали про необхідність проведення досліджень ризику лейкемії та інших пухлинних захворювань за стандартизованими епідеміологічними програмами з обов'язковою міжнародною експертизою всіх випадків у трьох державах; посилення дослідження стану здоров'я дітей, звернувши особливу увагу на дітей, народжених від ліквідаторів, і дітей із найбільш забруднених

територій, які отримали опромінення в період внутрішньоутробного розвитку; продовження дослідження з оцінки важливості внеску дози опромінення й інших факторів у показники смертності й непухлинної соматичної захворюваності учасників ЛНА й жителів забруднених радіонуклідами територій; розширення молекулярно-генетичних досліджень розвитку радіаційно зумовлених захворювань; наголошували, що на національному та міжнародному рівнях існує необхідність розвитку й поглиблення програм наукових досліджень з урахуванням довгострокових завдань; що доцільно продовжити вдосконалювання системи медико-санітарного забезпечення та соціального захисту населення, котре постраждало в результаті чорнобильської аварії, приділяючи особливу увагу контингентам пріоритетного медичного спостереження. А контингентами пріоритетного спостереження повинні бути особи, які потерпіли від гострої променевої хвороби, учасники ліквідації наслідків аварії з дозами опромінення більшими за 250 мЗв, евакуйовані із 30-кілометрової зони, особи з високими дозами опромінення щитовидної залози, вагітні жінки та діти, які проживають на забруднених територіях і народилися від батьків, котрі отримали високі дози опромінення.

Тобто, у світлі наведеного вище матеріалу, висновки МАГАТЕ 2005 р., що "...люди у вражених районах, за незначним винятком, живуть нормальним життям" є більше, ніж суперечливими. Якщо сотні тисяч людей мають проблеми, то вважати їх "незначним винятком" – політичне блюзнірство. Тим більше, що під наглядом у медичних закладах Міністерства охорони здоров'я на початку 2004 р. перебувало понад 2318,3 тис. осіб, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи, у тому числі 451,8 тис. дітей. Протягом 2000–2003 рр. обсяги охоплення постраждалих медичними оглядами залишалися стабільними – 94,1–98,3%. Обсяги охоплення учасників ЛНА вищі (97,8%). При проведенні спецдиспансеризації найбільша увага приділялася дітям. Загалом, оглядами було охоплено 98–99% дітей. Огляди учасників ліквідації наслідків аварії проводилися переважно до річниці чорнобильської трагедії, дітей – до початку оздоровчого сезону.

Частка дорослого населення, визнаного хворим за результатами медичних оглядів, нещодавно зростає й становить серед учасників ліквідації аварії 94,2%, серед евакуйованого населення – 89,8%, серед тих, хто проживає на радіоактивно забрудненій території – 84,7%. Найбільшу кількість ліквідаторів, визнаних хворими, зафіксовано в Києві (99,85%), у Сумській (96,53%) та Донецькій (95,95%) областях²⁷.

Звичайно, у ситуації, що склалася, надзвичайно важливою є система обліку постраждалих. Із 2000 р. почалося створення банку даних усіх категорій постраждалих. Станом на 2003 р. у ньому було зареєстровано 2 722 721 особу з 2 930 184, або 92% зареєстрованих Держкомстатом, які віднесені до категорії постраждалих²⁸. Персональний облік постраждалих і довготривалий автоматизований моніторинг стану здоров'я в сучасних умовах здійснюється системою Державного реєстру України осіб, постраждалих унаслідок чорнобильської катастрофи. У ньому наводиться інформація про 2 170 261 особу. За 2003 рік до нього було прийнято понад 202 тис. персоніфікованих записів. Формування Державного реєстру наближається до завершення.

За існуючими національними положеннями, складовою частиною Державного реєстру є військово-медичний реєстр, до якого включено практично всіх ліквідаторів, які отримали дози понад 2500 мЗв. Однак сьогодні облік постраждалих є однією з найбільш невирішених проблем: є 3 системи обліку, дані яких істотно відрізняються. Недосконалість обліку постраждалих призводить до неповного обліку померлих, а звідси – до відсутності об'єктивних даних щодо причинно-специфічної смертності постраждалих і визначення радіологічних

наслідків опромінення. За даними оцінок, смертність постраждалих, включених до Державного реєстру, менша, ніж за результатами диспансеризації²⁹.

Крім вищезначених, суспільний вимір чорнобильської проблеми має ще багато складових і, зокрема, проблему визначення статусу громадянина, певним чином дотичного до неї. За Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи” в Україні існує статус учасника ліквідації наслідків аварії, переселенців, статус населення, що мешкає на забруднених територіях. Визначення статусу стало для багатьох великою проблемою, а для когось – можливістю для зловживань. Тому на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 р. №51 “Про затвердження порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи” при Міністерстві надзвичайних ситуацій діє комісія зі спірних питань визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. За весь період роботи, станом на кінець 2003 р., було перевірено 40 385 справ, на підставі яких були видані посвідчення учасникам ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Із загальної кількості перевірених посвідчень, виданих облдержадміністраціями, було перереєстровано 380 256, вилучено 15 221, а не перереєстровано з різних причин 9 142 посвідчення³⁰.

Як уже відзначалося, держава взяла на себе на законодавчому рівні великий обсяг соціальних гарантій щодо різних категорій постраждалого населення, що, у свою чергу, потребує великих витрат. Так, їх питома вага на подолання наслідків аварії становить від 5 до 7% загальних витрат Державного бюджету України. Витрати на ці цілі за 1991–2003 рр. становлять у цілому близько 6,5 млрд. дол. США³¹. Однак незбалансованість потреби в коштах, розрахованих згідно із Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, з обсягами видатків, що передбачалися держбюджетом на відповідний рік, призводить до суттєвого їх зменшення: з 53,4% в 1996 р. до 21,5% в 2003 р. Такий дисбаланс призвів до значного зростання заборгованості з 160,59 млн. грн. у 1996 р. до 685,4 млн. грн. (станом на 01.10.2003 р.), або майже в 4,3 раза.

Такий стан фінансування призводить до того, що виплати компенсацій і надання пільг здійснюються із запізненням на 3–6 місяців, що викликає соціальну напругу серед постраждалого населення. Щороку 20–40% бюджетних видатків спрямовується на часткове погашення заборгованості із соціальних виплат, що склалась у попередні роки. Однак такий захід не вирішує зазначених проблем³².

Фінансові питання значно ускладнили також ситуацію на самій Чорнобильській АЕС, на якій у грудні 2000 р. почався процес виведення з експлуатації останнього працюючого енергоблока, коли станція з виробника електроенергії, а отже, великих прибутків, перетворилася на споживача бюджетних коштів. Соціальну напругу протягом усіх післяаварійних років у колективі створювала й невизначеність долі станції. У цілому, за час до закриття ЧАЕС 15 грудня 2000 р., її закривали й відкривали близько 10 разів. Це, звичайно, україн негативно позначалося на кожному з її працівників. “Це багаторічний експеримент над персоналом, який працює в екстремальних умовах на ядерно небезпечному об’єкті. Метал і техніка не витримують таких експериментів”, – зазначав голова центрального комітету профспілки працівників атомної енергетики та промисловості України О.В.Юркін³³.

Незважаючи на звуження виробничого потенціалу, на ЧАЕС працювало 9196 чол., із них 3805 – у невиробничій сфері та 809 чол. – на об’єкті “Укриття”³⁴. Тобто, на станції, де працював лише один реактор, було зайнято 4582 чол.³⁵ Така кількість працюючих була більшою за нормативну та викликала у фахівців здивування, нерозуміння³⁶ й потребувала значних фінансових витрат.

Фінансування робіт щодо підготовки до зняття та зняття енергоблоків Чорнобильської АЕС з експлуатації й забезпечення соціального захисту персоналу ЧАЕС мали здійснюватися за рахунок Державного бюджету України, коштів експлуатуючої організації, а також міжнародної технічної допомоги й добровільних внесків юридичних або фізичних осіб. При цьому міжнародна технічна допомога, яка надавалася на безоплатній і безповоротній основі для виконання цих складних робіт, а також на перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему та забезпечення соціального захисту персоналу Чорнобильської АЕС, підлягала особливому режиму оподаткування й мала використовуватися лише за цільовим призначенням.

Ця проблема, що постала перед Україною, потребувала й потребує величезних зусиль і витрат як фінансових, так і суто політичних і інтелектуальних, веде до подальших ускладнень.

Якщо екстраполювати на сьогоднішні тези постанови Верховної Ради СРСР 1990 р., про яку йшлося на початку, то деякі з них, на жаль, і нині є актуальними. Так, і сьогодні можна говорити про проблеми із забезпеченістю дозиметричними та радіометричними приладами контролю, про те, що й далі залишаються невирішеними питання забезпечення житлом частини переселенців, що мешканці постраждалих районів не забезпечені в повному обсязі чистими продуктами харчування, товарами першої необхідності, належним медичним обслуговуванням, що великомасштабна дезактивація населених пунктів виявилася в багатьох випадках неефективною, залишилися невирішеними питання надійної ізоляції багатьох джерел високої радіоактивності на промайданчику атомної станції та за її межами. Що на значних площах сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, роботи ведуться без належного врахування аварійної ситуації, що обумовлює можливість виробництва й споживання продуктів харчування, забруднених вище встановлених нормативів. Актуальним залишається й те, що ситуація, яка склалася, багато в чому є наслідком неправильних дій на всіх рівнях державного управління в центрі та на місцях, слабкої координації дій, відсутності стабільності в самому існуванні й внутрішній структурі, а отже, і послідовності в роботі державних і відомчих органів, відповідальних за проведення заходів із захисту населення від наслідків аварії. Усі ці фактори значно ускладнюють соціальний вимір проблеми.

Підтвердженням наведеної думки може бути ситуація, що склалася навколо ЧАЕС та виведення її з експлуатації, у зв'язку із продовженням реорганізацій і кадрових непорозумінь, які мали місце й у попередні роки. Так, у 2000 р. ЧАЕС було передано до Мінпаливенерго – структури, дуже далекої від атомної енергетики³⁷, продовжувалися кадрові зміни як на самій станції, так і в національній енергокомпанії та в міністерстві. На посади призначалися люди за принципом особистої відданості, а не компетентності й порядності³⁸.

У зв'язку з виведенням ЧАЕС з експлуатації виникла складна ситуація у сфері поводження з радіоактивними відходами, що має надзвичайно великий суспільний резонанс. За проектом РБМК, не передбачено вивозу переробленого палива з майданчика³⁹, тому надзвичайно важливим є рівень готовності сховищ РАВ та відпрацьованого ядерного палива.

Напругу в суспільстві викликав факт, що зарубіжна фірма "Фроматом", яка виграла тендер на виконання робіт зі сховища відходів, мала його побудувати тільки в січні 2003 р. Однак через помилки в проекті термін завершення робіт зірвано. Сховище й у 2005 р. не введено в експлуатацію. Так само зірвано роботи з будівництва й введення в експлуатацію сховищ комплексу "Вектор", як першої черги центру переробки й захоронення низько- та середньоактивних РАВ зони відчуження, які спочатку планувалося завершити у 2002 р.⁴⁰

Складна соціально-економічна ситуація на ЧАЕС, викликана роботами, спрямованими на її закриття, обумовлюється й значними ускладненнями соціально-економічних проблем мешканців міста – супутника ЧАЕС – Славутича, в якому мешкає 26 тис. осіб. Серед них 6 тис. тих, хто безпосередньо працює на станції й об'єкті “Укриття” та члени їхніх родин.

Плани щодо закриття станції призвели до того, що в Славутичі, де мешкала більшість працівників станції, почало наростати соціальне напруження. Загроза масового безробіття, перед якою опинився колектив працюючих, породила необхідність пошуку шляху виходу із ситуації, що склалася. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми стали зусилля, спрямовані на створення в місті вільної економічної зони, як можливості його економічного розвитку та з метою створення нових робочих місць для працевлаштування персоналу. Датою створення цієї зони вважається день державної реєстрації Адміністрації спеціальної економічної зони “Славутич”⁴¹. Вирішенням соціальних питань Славутича займається і Європейська Рада в рамках Меморандуму про взаєморозуміння (МПВ) між Урядом України, країн “великої сімки” і Європейської комісії, підписаного в грудні 1995 р. Крім того, активну участь у розв’язанні проблем Славутича брало Міністерство праці та енергетики США⁴².

Вирішення соціальних проблем Чорнобильської АЕС і Славутича передбачалось і в Плані дій, який було розроблено у зв’язку з перспективою виведення з експлуатації всіх енергоблоків станції. Цей план – результат міжнародного співробітництва експертів Європейського Союзу, України й США. У ньому викладено питання формування стратегії диверсифікації економіки й створення в місті нових робочих місць для персоналу, що вивільняється⁴³.

На вирішення соціально-економічних проблем, які назріли через прийняття рішення про остаточну дату закриття ЧАЕС, у березні 2000 р. Мінпаливенерго була доручена розробка Програми соціального захисту працівників ЧАЕС і жителів Славутича у зв’язку із зняттям з експлуатації станції. Нею передбачалося, зокрема, що пріоритетом у забезпеченні соціальних гарантій робітникам ЧАЕС та мешканцям Славутича є створення умов для можливості їхнього працевлаштування згідно з їх кваліфікацією та гарантована оплата праці. Для цього в програмі були передбачені такі напрями, як управління людськими ресурсами, підготовка та перепідготовка працівників, створення компенсуючих робочих місць і соціальні гарантії.

Необхідною умовою реалізації цієї програми її розробники вбачали політичну й фінансову підтримку всіх гілок влади України та світового співтовариства, обумовлених солідарною відповідальністю за подолання негативних наслідків ядерної аварії 1986 р. У такому випадку, на їх думку, можна буде забезпечити соціальну стабільність у суспільстві та реальний соціальний захист працівників ЧАЕС і мешканців Славутича.

Працівники станції, які вивільняються з роботи у зв’язку з достроковим її зняттям з експлуатації, мають право на соціальне забезпечення та страхування на умовах і за нормами, передбаченими для працівників АЕС, протягом одного року після вивільнення; працевлаштування самостійно чи через службу зайнятості населення на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності в першочерговому порядку; користування закладами охорони здоров’я за попереднім місцем роботи⁴⁴.

Гостра соціально-економічна ситуація на ЧАЕС та в місті енергетиків – Славутичі збіглася зі складною соціально-економічною ситуацією в країні в цілому. Тому, з метою створення умов для формування й реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації, забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень, 24 травня 2000 р. Президентом України було затверджено указ про ос-

новні напрями соціальної політики на період до 2004 р., яким серед пріоритетів соціальної політики проголошувалися завдання створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури та поліпшення охорони здоров'я людей. Вагоме місце в цій політиці мали посісти питання соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи. Однак, як показало життя, проголошені програми та політичний курс залишилися, в основному, лише на папері.

Указом передбачалося, що система соціального захисту постраждалих від чорнобильської катастрофи осіб піде шляхом створення належних умов для їх життєзабезпечення. Мала бути запроваджена надійна система державних соціальних гарантій для всіх категорій постраждалих осіб та зміна технологій їх соціального захисту. Для виконання накресленого кола завдань було визнано за необхідне прийняти Концепцію радіаційного захисту населення у зв'язку з чорнобильською катастрофою; розробити та реалізувати Національну програму мінімізації наслідків чорнобильської катастрофи на 2000–2005 рр. та на період до 2010 р.; упорядкувати перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивно забруднених територій та ін. Однак, як і в багатьох інших аспектах, прекрасні плани, пов'язані із закриттям станції, залишилися багато в чому лише планами. За роки, що минули після закриття ЧАЕС, Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів і, відповідно, задіяні міністерства та відомства знову ж таки прийняли чимало рішень стосовно вирішення чорнобильських проблем. Однак більшість із них лишилися невиконаними, зокрема й через відсутність кадрової та структурної стабільності.

Намагання проаналізувати суспільний вимір чорнобильської катастрофи з відстані 20 років дають підстави для невтішних висновків. Хоча в державі є й певні досягнення на шляху подолання її складних соціальних наслідків, проте проблем залишається так само багато, як і на початковому етапі цього важкого шляху.

На жаль, на ситуацію з чорнобильською катастрофою та її наслідками й зусиллями з їх подолання абсолютно накладається народна мудрість про те, що в семи няньок – дитина без догляду. Нині чорнобильською проблемою займаються відомства, які переживають постійні реорганізації й зміни керівників. Це призвело до того, що на чергову річницю аварії маємо невтішні результати, які засвідчили нездатність цієї системи управління конструктивно вирішити таку системну й комплексну проблему, якою є чорнобильська.

Не вирішено проблеми екологічні – ми навіть не знаємо справжнього стану із забрудненістю території країни, її водних об'єктів, зокрема Дніпра, який є головною водною артерією країни. Наявне фрагментарне знання не дає підстав для принципових, концептуальних висновків. Українська загострилася проблема соціальна. Медична статистика свідчить про погіршення здоров'я людей, але ж знову немає повного знання цієї проблеми.

Маємо хронічну заборгованість із соціальних виплат. Поряд із дійсно постраждалими людьми, через нездатність і небажання протидіяти фальсифікаціям та зловживанням маємо чимало псевдоліквідаторів і псевдопостраждалих, виплати яким тягарем лягають на бюджет. Дійсно постраждалі люди одержують неприємно мало.

Не вирішені фізико-технічні проблеми, породжені аварією. Роботи по об'єкту "Укриття" відстали від запланованих. До того ж шлях, який обрали попередні уряди ніби для забезпечення його безпеки, викликає більше питань, ніж упевненості в його правильності. Аналогічна ситуація з виведенням ЧАЕС з експлуатації. Крім того, постійно йдеться про фінансові зловживання на всіх рівнях.

Ситуація, що склалася, має у своїх підвалинах неефективну систему управління, відсутність єдиного координаційного центру, чітко визначеної кінцевої мети та політичної волі до її досягнення.

Одним із багатьох трагічних соціальних наслідків чорнобильської катастрофи, який уже позначився на історичній долі українського етносу, стало зникнення з мапи країни цілого регіону, багатьох поселень прадавніх територій Полісся, що мали свою, притаманну лише їм культуру та духовність. Переміщення значних мас народу в інші регіони, зміни в адміністративно-територіальному устрої, пов'язані з цим, поставили перед державою нагальну необхідність порятунку історичної пам'яті про зниклий регіон, його культурну й духовну спадщину.

У виступах керманців нашої держави неодноразово звучали образи, що світова спільнота втрачає інтерес до України у зв'язку з проблемою, що ми залишаємося з нею сам на сам. Ставлення світової спільноти до чорнобильської проблеми й України, у зв'язку з нею, у цілому є досить неоднозначним. З одного боку, є чимало проявів щирого співчуття й допомоги в подоланні наслідків катастрофи, зокрема в оздоровленні постраждалих дітей. А з іншого – приклади критичного, а інколи й украй негативного ставлення до процесів, що відбуваються в країні.

На жаль, соціальні проблеми, породжені чорнобильською катастрофою, продовжують залишатися невирішеними, а просування до їх розв'язання відбувається складним шляхом і низькими темпами. Загалом вивчення найбільшої техногенної катастрофи в історії людства ще довго залишатиметься актуальним завданням історичної науки.

¹ Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. – 1990. – №18. – Ст. 313.

² Про результати досліджень детально викладено у кн.: *Барановська Н.П.* Чорнобильська катастрофа в публікаціях. – К., 2004.

³ *Ярошинская А.* Чернобыль. Совершенно секретно. – М., 1992; *Маковська Н.В.* Політична ретроспектива Чорнобильської катастрофи в документах // Архіви України. – 1993. – №1–3; *Барановська Н.П.* З історії будівництва ЧАЕС // УІЖ. – 1994. – №4; *Ралдугіна Т.П.* Чернобыль: факти і документи // Там само. – 1996. – №3; Чорнобиль: проблеми здоров'я населення: Збірник документів і матеріалів: У 2-х ч. (Співукладачі Н.П.Барановська, Н.В.Маковська, М.О.Парфененко, Є.П.Шаталіна). – К., 1995; *Барановська Н.П.* Коріння чорнобильської трагедії: питання безпеки атомної енергетики мовою документів // УІЖ. – 1996. – №3, 4 (співавтор вступу П.П.Панченко); Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали (Н.П.Барановська – головний упорядник, співавтор вступу та автор коментарів. Співукладачі: Н.В.Маковська, М.О.Парфененко, Є.П.Шаталіна. Співавтор вступу П.П.Панченко). – К., 1996; Чорнобильська трагедія в документах і матеріалах: Спецвипуск наукового і документального журналу СБУ “З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ”. – 2000. – №1; Чорнобиль: 1986–1987 рр.: Документи і спогади: Роль НАН України у подоланні наслідків катастрофи. – К., 2004.

⁴ *Барановська Н.П.* Чорнобильська катастрофа як аргумент перебудови // Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи): Матеріали науково-теоретичного семінару. – К., 1996; *Її ж.* Чорнобильська проблема в історичному краєзнавстві // Історичне краєзнавство і культура. Зб. наукових доповідей і повідомлень. VIII Всеукраїнська наукова конф.: У 2-х ч. – К.; Х., 1997; *Її ж.* Наслідки чорнобильської катастрофи для українського села. – Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії: У 2-х ч. – Ч. 2. – К.; Умань, 1997; *Її ж.* Україна – Чорнобиль – світ. – К., 1999; *Її ж.* Об'єкт “Укриття”: проблеми, події, люди. – К., 2000; *Її ж.* Соціальні та економічні наслідки чорнобильської катастрофи. – К. 2001; *Її ж.* Чорнобильська проблема в незалежній Україні // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. Мат. науково-практичної конфер. 22 серпня 1997 р. – К., 1997; *Її ж.* Проблеми Чорнобиля: соціально-економічний вимір // Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001 рр.). – К., 2001; *Її ж.* Українське суспільство після чорнобильської катастрофи // Нарис історії України ХХ ст. – К., 2002 та ін.

- ⁵ Чернобыль. Пять трудных лет. Сборник материалов о работах по ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС в 1986–1990 гг. – М., 1992. – С. 9, 27–29.
- ⁶ Чернобыльська катастрофа: під іншим кутом зору (Н.П.Барановська, Л.Б.Берестов, О.М.Грицак, А.В. Королевська, О.М.Лівінський, В.П.Сабалдир, Ю.І.Самойленко). – К., 2004.
- ⁷ Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. – 1990. – №18. – Ст. 313.
- ⁸ Чернобыль. Пять трудных лет. – С. 4.
- ⁹ Там же. – С. 4, 79.
- ¹⁰ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2003 р. – К., 2004. – С. 368.
- ¹¹ 18-та річниця Чернобыльської катастрофи. Погляд у майбутнє. Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 21 квітня 2004 р. – Парламентське видавництво, 2004. – С.72.
- ¹² Там само. – С. 37, 39.
- ¹³ Там само. – С. 72.
- ¹⁴ Там само. – С. 45.
- ¹⁵ Там само. – С. 57, 86.
- ¹⁶ Там само. – С. 85–86.
- ¹⁷ Там само. – С. 45.
- ¹⁸ Міжнародний чернобыльський форум створено у 2003 р. Його мета – підготовка чітких та уніфікованих висновків щодо радіологічного впливу на здоров'я населення та екологію районів, що постраждали внаслідок чернобыльської катастрофи, а також шляхи їх подальшої мінімізації (Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2003 р. – К., 2004. – С. 355).
- ¹⁹ The Ukrainian Weekly. – 1991. – June 9.
- ²⁰ Відгуком на цю подію стала публікація в США у газ. “Svoboda” (2002, 12 квітня).
- ²¹ Преображенська Н. І сьогодні намагаються заретушувати правду про Чернобыль // Дзеркало тижня. – 2005. – №571.
- ²² Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2003 році. – К., 2004. – С. 372; 18-та річниця Чернобыльської катастрофи. Погляд у майбутнє. – С. 18.
- ²³ 18-та річниця Чернобыльської катастрофи. Погляд у майбутнє. – С. 59, 60, 68.
- ²⁴ Там само. – С. 58, 59.
- ²⁵ Там само. – С. 93, 94.
- ²⁶ Там само. – С. 68.
- ²⁷ Там само. – С. 58.
- ²⁸ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2003 р. – С. 369.
- ²⁹ 18-та річниця Чернобыльської катастрофи. Погляд у майбутнє. – С. 58, 86, 87.
- ³⁰ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2003 році. – С. 372.
- ³¹ Там само. – С. 366.
- ³² 18-та річниця Чернобыльської катастрофи. Погляд у майбутнє. – С. 19.
- ³³ Парламентські слухання стосовно закриття Чернобыльської АЕС: Збірник матеріалів. – К., 2000. – С. 76.
- ³⁴ Там само. – С. 81.
- ³⁵ Підрахунки автора.
- ³⁶ Вісник Чернобыля. – 2000. – №15, 36.
- ³⁷ Парламентські слухання стосовно закриття Чернобыльської АЕС. – С. 97.
- ³⁸ Там само. – С. 99.
- ³⁹ Там само. – С. 93.
- ⁴⁰ 15 лет Чернобыльской катастрофы. Опыт преодоления. Национальный доклад Украины. – К., 2001. – С. 141; Парламентські слухання стосовно закриття Чернобыльської АЕС. – С. 54.
- ⁴¹ Офіційний вісник України. – 1998. – №30. – Ст. 1134.
- ⁴² Міжнародний Чернобыльський центр. Четверта щорічна конференція “Наукові, технічні та соціальні аспекти закриття Чернобыльської АЕС”. Тези доповідей. 26–29 вересня 2000 р. Славутич. – С. 123; Вісник Чернобыля. – 2000. – №40.

⁴³ Вісник Чорнобиля. – 2000. – №39.

⁴⁴ Відомості Верховної Ради. – 1999. – №4. – Ст. 33.

The changes which happened in the post-Chornobyl' social state during 20 years had been analysed. The ecological and medical consequences of the emission of radioactive substances from the ruined 4th power-generating unit of the Chornobyl' Nuclear Power-station, the positive and negative actions during the process of their minimization, problems with the financing of the main orientations of social support of the suffering society, pressing confrontations of the assessment of accident consequences by the victims and the International Atomic Energy Agency (MAGATE) are uncovered by means of great factual material.

Г.В.Гедьо*

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І.КАПОДІСТРІЇ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ГРЕЦІЇ

У статті на основі аналізу архівних джерел, грецької та російської історіографії відтворено дипломатичну та президентську діяльність видатного політичного діяча Греції І.Каподістрії.

Кар'єра І.Каподістрії, побудована на тлі військових переворотів, революцій та європейських урегулювань, до цього часу привертає увагу дослідників і викликає багато запитань. Діяльність цього політика, державного діяча Республіки Семи Об'єднаних Островів, статс-секретаря міністерства закордонних справ Росії (цей чин відповідає рангу міністра), а пізніше першого президента Греції, породжує суперечки й протилежні оцінки.

Зарубіжна література, присвячена І.Каподістрії, становить значний масив і постійно поповнюється. В основному вона має біографічний характер. Джерелознавча й історіографічна оцінка наукового доробку, що висвітлює діяльність І.Каподістрії, дана Д.Донтас¹. Аналізуючи бібліографію, дослідниця робить висновок, що грецькі історики, які вивчають біографію І.Каподістрії, єдині в думці, що його лояльність до російського імператора пояснювалася грецьким патріотизмом і спробами використати російську політику в інтересах Греції.

У загальних працях з історії нової Греції й грецької революції 1821–1829 рр., а також у спеціальних дослідженнях, присвячених національно-патріотичній діяльності, І.Каподістрії приділяється велика увага². Серед сучасних грецьких дослідників, що фундаментально займаються вивченням діяльності І.Каподістрії, слід відзначити Є.Кукку та її працю “Іоанн Каподістрія: людина, дипломат 1800–1828 рр.”³ Дослідження спирається на нові матеріали з паперів І.Каподістрії, “Записки Афіньського історичного і етнографічного товариства” й архів університету в Падуї. Значний інтерес становить робота цього ж автора “Іоанніс Каподістрія – міністр закордонних справ Росії”⁴. Цікавий огляд дипломатичної діяльності І.Каподістрії з “грецького питання”, заснований на опублікованих джерелах і матеріалах віденських архівів, подано в роботі грецького історика Д.Петрідіса⁵. У грецькій літературі світогляд і політична діяльність І.Каподістрії нерідко трактується із суб'єктивних позицій. Діяльність І.Каподістрії в Росії розглянута в роботах Г.Арша⁶. Його участь у таємній організації “Філікі етерія” стала предметом дослідження вітчизняного історика Н.Терентьевої.

Джерела про діяльність І.Каподістрії на посаді статс-секретаря міністерства закордонних справ Росії можна простежити, проаналізувавши документи, що

* Гедьо Ганна Володимирівна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.